

Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową

Agnieszka Zatorska

absurdalny por. absurdalizować

afrykański por. afrykanizować

aktualny por. aktualizować, dezaktualizować,

uaktualniać, uaktualnić, zaktualizować

aktywny por. aktywizować, uaktywniać,

uaktywnić, zaktywizować

amerykański por. amerykanizować,

zamerykanizować

anarchiczny por. anarchizować,

zanarchizować

angielski por. angielszczyć, anglizować

antyczny por. antykizować

arabski por. arabizować, zarabizować

archaiczny por. archaizować

aromatyczny por. aromatyzować

aktíven por. aktivírati, dezaktivírati,

inaktivírati, rèaktivírati

aktuálen por. aktualizírati,

alkálen por. alkalizírati

amerikánski por. amerikanizírati,

poameričániti

amêriški por. amerikanizírati, poameričániti

angléški por. anglizírati, poanglěžiti

arháičen por. arhaizírati

aritmétičen por. aritmetizírati

banálen por. banalizírati

barbárski por. barbarizírati

bél por. belíti, nabelíti, pobelíti, prebelíti,

zbelíti

bêsen por. besníti

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Polskie i słoweńskie
predykatory kauzatywne
z parafrazą przymiotnikową

Agnieszka Zatorska

40 LAT

WYDAWNICTWA
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową

Agnieszka Zatorska

absurdalny por. absurdalizować

afrykański por. afrykanizować

aktualny por. aktualizować, dezaktualizować,

uaktualniać, uaktualnić, zaktualizować

aktywny por. aktywizować, uaktywniać,

uaktywnić, zaktywizować

amerykański por. amerykanizować,

zamerykanizować

anarchiczny por. anarchizować,

zanarchizować

angielski por. angielszczyć, anglizować

antyczny por. antykizować

arabski por. arabizować, zarabizować

archaiczny por. archaizować

aromatyczny por. aromatyzować

aktíven por. aktivírati, dezaktivírati,

inaktivírati, rèaktivírati

aktuálen por. aktualizírati,

alkálen por. alkalizírati

amerikánski por. amerikanizírati,

poameričániti

amériški por. amerikanizírati, poameričániti

angléški por. anglizírati, poanglèžiti

arháičen por. arhaizírati

aritmétičen por. aritmetizírati

banálen por. banalizírati

barbárski por. barbarizírati

bél por. belíti, nabelíti, pobelíti, prebelíti,

zbelíti

bêsen por. besniti

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Agnieszka Zatorska – Katedra Sławistyki Południowej
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Lipowa 81, 90-568 Łódź

RECENZENT
Władysław Kryzia

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ
Joanna Balcerak

KOREKTA PRZYKŁADÓW SŁOWEŃSKICH
Mateja Gojkošek

SKŁAD I ŁAMANIE
Zdzisław Gralka

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ
Łukasz Orzechowski

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06244.13.0.H

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-883-7
ISBN (ebook) 978-83-7969-597-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
91-131, Łódź, Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63; faks (42) 665 58 62

*Ojcu, Andrzejowi Lechowi Maliszewskiemu
Mężowi, Witoldowi Zatorskiemu*

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
ROZDZIAŁ I. KAUZATYWNOŚĆ W LINGWISTYCE	15
1. Kauzatywność w badaniach językoznawczych	15
1.1. Kauzatywność w opisach języka słoweńskiego	44
1.2. Kauzatywność w opisie języka polskiego	48
1.3. Kauzatywność w badaniach porównawczych – język polski a inne języki	55
ROZDZIAŁ II. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE. CELE, ZAKRES, METODA PRACY	61
1. Przyjęty model opisu	61
1.1. Podstawowe pojęcia składni semantycznej	62
1.2. Dwa poziomy semantyczne zastosowane w modelu tej pracy	62
1.3. Zastosowanie terminów składni semantycznej w modelu pracy. Termin <i>predyktor</i> ..	63
1.4. Metoda parafrazy	64
2. Cele pracy	64
3. Zakres pracy	65
3.1. Pierwsze kryterium zaliczenia danego predyktora do badanego zbioru – obecność komponentu (<i>s</i>) <i>powodować</i> na płaszczyźnie treści	65
3.2. Drugie kryterium – możliwość sparafrazowania za pomocą przymiotnika	65
3.3. Trzecie kryterium – występowanie relacji słowotwórczej między <i>verbum</i> a parafrazującym <i>adiectivum</i>	66
4. Dobór materiału	67
4.1. Problemy i szczegółowe rozstrzygnięcia dotyczące zakresienia badanego zbioru ..	68
4.2. Kształt parafrazy	69
4.3. Prezentacja materiału w tekście pracy	73
4.4. Sposób prezentacji analizowanych czasowników i przymiotników w indeksach ..	74
5. Kompozycja pracy i uwagi techniczne	76
ROZDZIAŁ III. PRZYMIOTNIK SKŁADNIKIEM PARAFRAZY	77
1. Wyodrębnienie klasy leksemów przymiotnych. Definicja przymiotnika	77
1.1. Funkcje przymiotnika	79
1.2. Badania z zakresu słowotwórstwa przymiotnika – polskie i słoweńskie	81
1.3. Semantyka przymiotnika	88
1.4. Typy przymiotników	91
2. Predykaty z różnymi typami przymiotników w parafrazach – klasy predyktorów	94
2.1. Predykaty o parafrazach zawierających przymiotniki nazywające cechy inhere-	94
ntne	
2.2. Predykaty parafrazowane przez przymiotniki relacyjne	113
2.3. Przymiotniki wartościujące w parafrazach	118

2.4. Kumulacja cech wyrażanych przez różnego rodzaju przymiotniki w parafrazach. Złożoność semantyczna przymiotników z parafraz	119
2.5. Przymiotniki predyspozycyjne jako podstawa parafraz	120
2.6. Przymiotniki tzw. materiałowe jako podstawa parafraz	121
2.7. Słoweńskie przymiotniki dzierżawcze (<i>svojilni pridevniki</i>) a parafrazy	121
2.8. Obecność polskich dzierżawczych i relacyjnych w parafrazach	121
3. Polisemia przymiotników z parafraz a znaczenia jednostek predykatywnych	122
3.1. Aneks wybranych gniazd leksykalnych w języku polskim i słoweńskim	122
4. Przymiotnik w parafrazach analizowanych predyktorów – wnioski	124

ROZDZIAŁ IV. STRUKTURY PROPOZYCJONALNE A TYPY FRAZ ZDANIOWYCH. SEMANTYKA PARAFRAZUJĄCEGO PRZYMIOTNIKA A REALIZACJE SEMANTYCZNO-SKŁADNIOWE FRAZY Z PREDYKATOREM KAUZATYWNYM .....

1. Charakterystyka predyktorów kauzatywnych z parafrazą przymiotnikową ze względu na rodzaje struktur zdaniowych	125
1.1. Prymarna struktura predykatowo-argumentowa dla zdań fundowanych na predykatie kauzatywnym P (P, Q)	126
1.2. Struktury semantyczne stanowiące podklasy struktury prymarnej	126
2. Typologia struktur predykatowo-argumentowych, których odzwierciedleniem są zdania zawierające analizowane czasowniki	127
2.1. Struktury predykatowe niższego rzędu	127
2.2. Struktury fundowane na predykatkach wyższego rzędu	127
3. Typy fraz zdaniowych	128
3.1. Typy fraz zdaniowych dla predykatów niższego rzędu oraz rodzaje ich składników ..	128
3.2. Frazy zdaniowe wywiedzione ze struktur propozycjonalnych wyższego rzędu	134
4. Problemy i zjawiska ujawnione przy klasyfikacji badanego materiału na podstawie struktur predykatowo-argumentowych i fraz zdaniowych	139
4.1. Kształt i wybór struktur semantycznych i ich wpływ na kształt fraz zdaniowych	139
4.2. Klasyfikacja czasowników w oparciu o typ struktury semantycznej	140
4.3. Cechy selekcyjne nakładane na argumenty dla struktur predykatowo-argumentowych wyrażanych przez zdania z badanymi predyktorami	142
5. Kształt struktury semantycznej a zróżnicowanie treściowe – znaczenia przenośne uwarunkowane polisemią przymiotnika	143
6. Cechy semantyczne przymiotnika z parafrazy a kształt struktury semantycznej opartej na predykatkach kauzatywnym	144
6.1. Przymiotniki jakościowe w parafrazach a typy struktur semantycznych	145
6.2. Przymiotniki relacyjne w parafrazach a typy struktur semantycznych	146
6.3. Przymiotniki sposobu w parafrazach a typy struktur semantycznych	146

ROZDZIAŁ V. SŁOWNICZEK WYBRANYCH JEDNOSTEK PREDYKATYWNYCH POLSKICH I SŁOWEŃSKICH .....

Słowniczek wybranych predyktorów polskich	147
Słowniczek wybranych predyktorów słoweńskich	205

ROZDZIAŁ VI. VERBUM JAKO WYKŁADNIK STRUKTURY Z PREDYKATEM KAUZATYWNYM (CZAS WEWNĘTRZNY. RODZAJE CZYNNOŚCI. FORMALIZACJA TREŚCI – PREFIKSY) .....

1. Kategorie werbalne a charakterystyka materiału	268
2. Czas wewnętrzny predykatora	269

2.1. Podział na predykatory teliczne i rezultatywne	269
2.2. Czasowniki dwuaspektowe – słoweńskie <i>dvovidski glagoli</i>	272
3. Wybrane kategorie semantyczne	274
3.1. Znaczenia inchoatywne	275
3.2. Znaczenia terminatywne	276
3.3. Znaczenia finitywne	278
3.4. Znaczenia restauratywne	279
3.5. Inne kategorie semantyczne temporalne i nietemporalne modyfikujące znaczenia kauzatywów	280
3.6. Kauzatywność	281
3.7. Kombinacje cech semantycznych	281
4. Zagadnienia związane z kształtem formalnym derywatów kauzatywnych w obu językach	282
4.1. Kształt formalny analizowanych derywatów kauzatywnych w języku polskim	282
4.2. Kształt formalny analizowanych derywatów kauzatywnych w języku słoweńskim	283
5. Semantyka a funkcje prefiksów	284
5.1. Prefiksy ujawnione w budowie analizowanych predyktorów kauzatywnych – materiał polski	285
5.2. Prefiksy ujawnione w budowie analizowanych predyktorów kauzatywnych – materiał słoweński	293
6. Wnioski konfrontatywne	299
6.1. Dystrybucja formacji telicznych i rezultatywnych w języku polskim i słoweńskim	299
6.2. Dystrybucja prefiksów w obu językach – porównanie	300
ROZDZIAŁ VII. KATEGORIA INTENSYWNOŚCI W SEMANTYCE BADANYCH KAUZATYWÓW	303
1. Intensywność w badaniach lingwistycznych	303
1.1. Kategoria intensywności w dotychczasowych opisach polskich i słoweńskich predyktorów kauzatywnych z parafrazą przymiotnikową	304
2. Kategoria intensywności komponentem treści badanych predyktorów kauzatywnych	305
2.1. Językowe wykładniki wzmocnionej intensywności dla predyktorów kauzatywnych z parafrazą przymiotnikową	305
2.2. Językowe wykładniki osłabionej intensywności dla predyktorów kauzatywnych z parafrazą przymiotnikową	306
3. Wnioski konfrontatywne	307
PODSUMOWANIE	309
BIBLIOGRAFIA	315
WYKAZ ŹRÓDEŁ	331
WYKAZ SYMBOLI I SKRÓTÓW	333
INDEKSY CZASOWNIKÓW I PRZYMIOTNIKÓW POLSKICH I SŁOWEŃSKICH	335
POLISH AND SLOVENE CAUSATIVES PARAPHRASED BY ADJECTIVES (Summary)	373
OD REDAKCJI	375

WSTĘP

Temat tej rozprawy brzmi *Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową*. Tak skonstruowany tytuł, w myśl zamierzeń autorki, ma przekazywać podstawowe informacje o treści i metodologii badań podjętych w książce. Przedmiotem analizy jest zatem leksyka werbalna, ale rozpatrywana w konkretnych realizacjach zdaniowych po wcześniejszym wyabstrahowaniu bazowych struktur semantycznych. Użycie terminu *predyktor* wskazuje na to, że autorka książki czerpie z nurtu badań inspirowanych składnią predykatowo-argumentową, zwłaszcza z kręgu badań slawistycznych. Określenie *predykatory kauzatywne* nakreśla pole badawcze i wskazuje wkład niniejszej pracy do ogromnej tradycji studiów nad problematyką kauzatywności w lingwistyce. Termin *parafraza przymiotnikowa* informuje o tym, że zagadnieniem podjętym w pracy jest relacja *verbum – adiectivum*, czyli relacja treściowa i formalna. Użycie sformułowania *parafraza* odsłania przed czytelnikiem jedno z podstawowych narzędzi analitycznych wykorzystywanych w tej pracy. Tytuł wnosi również informację o materiale zanalizowanym w tej pracy, zaczerpniętym z dwu pokrewnych języków – polskiego i słoweńskiego.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów poprzedzonych wstępem, podsumowania, indeksów w postaci list czasowników wraz z przymiotnikami oraz przymiotników z czasownikami dla obu języków, bibliografii, wykazu źródeł oraz indeksu skrótów i symboli. Rozdział I ma charakter sprawozdawczy – stanowi zarys historii badań nad kategorią kauzatywności w językoznawstwie, także polonistycznym i slawistycznym. Rozdział II pozwala przedstawić cele tego studium, wybrany model opisu oraz zakres analizowanego materiału i problemy rozstrzygnięte podczas zakreślania granic badanych zbiorów, dokonanego zgodnie z przyjętymi kryteriami. Rozdział III poświęcono przymiotnikowi, który jako obligatoryjny składnik parafrazy koncentruje wokół siebie zespół zagadnień bardzo istotnych w powiązaniu z tematem tej pracy. W pierwszej jego części (III.1) została zarysowana problematyka dotycząca adiectivum – pytań związanych z zakreśleniem klasy wyrazów przymiotnych lub przymiotników, semantyki przymiotnika i wyznaczonych m.in. ze względu na właściwości znaczeniowe rodzajów przymiotnika, a także derywatów przymiotnikowych utworzonych od różnych części mowy. Problematyka ta została ukazana przede wszystkim w odniesieniu do materiału polskiego i słoweńskiego na podstawie dorobku badaczy z obu krajów. W drugiej części rozdziału trzeciego (III.2) zaprezentowano

predykatory uporządkowane dla obu języków ze względu na wcześniej wyznaczone typy przymiotników parafrazujących. Wskazano na zróżnicowanie badanego i porównywanego materiału z obu języków słowiańskich. W rozdziale IV czytelnik poznaje szczegółowe zagadnienia dotyczące realizacji podstawowej struktury semantycznej zawierającej predykat kauzatywny, podklasy owej prymarnej struktury i motywację takiego rozwiązania. Rozdział ten stanowi omówienie rodzajów fraz zdaniowych, czyli możliwych sposobów eksplikacji podstawowych struktur semantycznych na poziomie zdaniowym. Wyodrębniono kilkanaście typów fraz zdaniowych i uzupełniono przykładami zdań zawierających analizowane w tej pracy czasowniki polskie i słoweńskie, które mogą realizować poszczególne frazy zdaniowe. Wobec ogromu materiału, egzemplifikacji dokonano, posługując się wybranymi predyktorami. Przedstawiono wybrane ograniczenia selekcyjne nakładane na poszczególne argumenty w odniesieniu do struktur semantycznych z predykatem przyczynowo-skutkowym, realizowanych przez dane jednostki predykatywne. W omawianym rozdziale znalazły się również wnioski dotyczące powiązania między budową semantyczno-składniową struktur zdaniowych, realizujących predykat kauzatywny a rodzajem przymiotników, wchodzących w skład parafraz. Wnioski te przedstawiono, posługując się analizowanymi predyktorami i zawierającymi je frazami dla obu języków. Rozdział V to *Słowniczek wybranych jednostek predykatywnych* dla każdego z obu języków wraz z możliwymi realizacjami na poziomie fraz zdaniowych. Rozdział VI obejmuje tematykę kategorii werbalnych, zwłaszcza temporalnych, a także dodatkowych modyfikacji znaczeniowych znanych w lingwistyce pod terminem *rodzaje czynności*. Rozdział ten zawiera omówienie formalnej budowy rozpatrywanych predyktorów w obu językach. Szczególny nacisk położono na dodatkowe znaczenia wprowadzane przez prefiksy. Przedstawiono inwentarz prefiksów dla czasowników polskich i słoweńskich analizowanych w tej pracy. Wskazano znaczenie wybranych elementów formalnych dla eksplikacji treści. Rozdział VII poświęcono semantycznej kategorii intensywności, manifestującej się w różny sposób w budowie semantycznej i formalnej interesujących nas tutaj kauzatywów. *Podsumowanie* zawiera wnioski końcowe z analizy konfrontatywnej i dotyczy tych wysnutych z oglądu polskich i słoweńskich predyktorów kauzatywnych parafrazowanych przez przymiotniki, oglądu dokonanego w odniesieniu do różnych cech treściowych i formalnych konstrukcji zawierających badane predykatory. W końcowej części pracy umieszczono oddzielne zestawienia badanych predyktorów polskich i słoweńskich wraz z przymiotnikami wchodzącymi w skład parafraz tych jednostek. Osobno dla każdego z języków zestawiono w formie alfabetycznych list przymiotniki z parafraz i dodano do nich odpowiadające im semantycznie i słowotwórczo predykatory werbalne. Praca opatrzona jest bibliografią, w której oprócz publikacji dotyczących ściśle opracowywanego w książce tematu umieszczono szereg publikacji językoznawczych, traktujących o fenomenie kauzatywności.

Mam nadzieję, że zaprezentowana książka wzbogaci ogromny zbiór studiów nad kauzatywnością, która od kilkudziesięciu lat jest aktualnym tematem w światowej lingwistyce oraz że poczynione obserwacje dotyczące leksyki oraz struktur zdaniowych w obu językach będą stanowiły uzupełnienie i kontynuację dotychczasowych badań nad strukturami zdaniowymi i leksyką werbalną w językach słowiańskich.

Składam podziękowania pani prof. dr hab. Małgorzacie Korytkowskiej za zainspirowanie mnie do zajęcia się tematem kauzatywności, a także za wprowadzenie w metodologię badań semantyczno-składniowych oraz porównawczych. Jestem wdzięczna pani profesor za dyskusje merytoryczne nad treścią niniejszej publikacji. Dziękuję panu prof. dr. hab. Georgiemu Minczewowi za życzliwość i pomoc przy wydaniu tej książki, a dziekanowi Wydziału Filologicznego UŁ prof. dr. hab. Piotrowi Stalmaszczykowi – za wsparcie tej publikacji. Szczególne podziękowania kieruję pod adresem recenzenta mojej rozprawy, dr. hab. Władysława Kryzi. Dziękuję za rady i pomoc przy zbieraniu materiałów osobom związanym z ośrodkami naukowymi w Słowenii: prof. Andreji Žele, prof. Alence Šivic-Dular, doc. Marii Wtorkowskiej, a lektorce języka słoweńskiego na Uniwersytecie Łódzkim Mateji Gojkošek za sprawdzenie przykładów w tym języku. Od kolegów z Katedry Sławistyki Południowej UŁ doznałam wiele życzliwości, a od najbliższych – cierpliwości podczas pisania książki. Mężowi Witoldowi Zatorskiemu jestem wdzięczna za wsparcie, w tym za zapewnienie świetnego sprzętu i oprogramowania *technical support* oraz za pomoc przy obliczeniach w pracy. Wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób pomogli podczas tworzenia tej rozprawy – ogromnie dziękuję.

ROZDZIAŁ I

KAUZATYWNOŚĆ W LINGWISTYCE

1. Kauzatywność w badaniach językoznawczych

Zarówno zbiór jednostek języka, które możemy określić mianem kauzatywnych, jak i zestaw prac w lingwistyce temu zagadnieniu poświęconych, jest ogromny. Refleksja nad opisem zdarzeń jako ciągu przyczynowo-skutkowego zajmowała i wciąż zajmuje poczesne miejsce w literaturze filozoficznej i lingwistycznej¹. Jak pisał Masayoshi Shibatani:

Every human language seems to possess a means of expressing the notion of causation, and this ubiquity, in turn, indicates the fundamental nature of this cognitive category. Such a basic category in human conceptualization is an ideal field of investigation for cross-linguistic comparison leading to the study of language universals and cross-linguistic variation. – Każdy ludzki język wydaje się posiadać środki do wyrażania kategorii kauzatywności. Owa wszechobecność tego zjawiska nadaje fundamentalne znaczenie omawianej kategorii. Tak podstawowe dla człowieka pojęcie jak kauzatywność stanowi idealny przedmiot do badań, również porównawczych, także nad różnorodnością jej przejawów w bardzo wielu językach świata [Shibatani 2001: 1; przekład A.Z.].

Kauzatywność była tradycyjnie traktowana jako kategoria morfologiczna. Podejście takie reprezentowali badacze sięgający do danych z językoznawstwa historyczno-porównawczego, do ustaleń dotyczących języka praindoeuropejskiego. Traktowano tę kategorię jako postać czasownika, czyli postać czynności. Punktem wyjścia dla tak prowadzonych badań nad kauzatywnością była forma czasownika. Takie stanowisko odnajdujemy w podstawowej dla tematyki słowiańskich kauzatywów pracy [Gołąb: 1968]. Na ujmowanie kauzatywności jako kategorii morfologicznej, szeroko występującej w językach indoeuropejskich, wskazała Krystyna Pisarkowa, która podkreśliła fakt, że owa kategoria tworzona regularnie od form niekauzatywnych oznaczała „czynność, której skutki ogarniają obiekt, powodując jakiś jego stan lub jego czynność” [Pisarkowa 1981: 37].

---

¹ Przegląd stanowisk dotyczących kauzatywności zob. „3.2. Ujęcie związku przyczynowo-skutkowego w literaturze językoznawczej i filozoficznej: krótki przegląd w świetle podstawowego celu pracy. Wybór centralnego predykatu kauzatywnego” [Duraj-Nowosielska 2007: 40].

Od ponad 50 lat wraz z rozwojem generatywnych modeli opisu języka naturalnego kategoria kauzatywności jest wciąż obecna w badaniach językoznawczych. W badaniach semantyczno-składniowych panuje zgoda co do tego, że predykat kauzatywny przyłącza dwa argumenty nieprzedmiotowe **przyczyny** i **skutku** $P(p, q)$. Stanowisko takie wśród polskich badaczy reprezentowali m.in. Stanisław Karolak, Kamilla Termińska, Małgorzata Korytkowska. Tezie, iż kategorię kauzatywności należy przeciwstawić kategorii agentywności poświęcona była oddzielna monografia [Duraj-Nowosielska 2007].

Zjawisko kauzatywności doczekało się w literaturze językoznawczej sporej liczby opracowań w odniesieniu do wielu języków świata. Teresa Olszewska wymienia następujące języki pochodzące z różnych rodzin językowych, dla których dokonano opisu kauzatywności:

The following languages have been most frequently represented: Indo-European: English, Dutch, German, French, Spanish, Italian, Sanskrit, Hindi, Penjabi, Persian; Altaic: Turkish, Mongolian, Korean; Uralic: Finnish, Hungarian; Caucasian: Georgian; Semitic: Arabic, Hebrew etc. [Olszewska 1986: 7]

W czasie, gdy powstawała monografia T. Olszewskiej oraz w ciągu niemal 25 lat od opublikowania książki *Causativity as a Linguistic Phenomenon* [Olszewska 1986] kauzatywność jako zjawisko językowe doczekała się kolejnych opracowań. Pojawiły się m.in. opisy tego fenomenu w odniesieniu do języka chińskiego [Teng, Shou-hsin 1989, Zhang Mei-Lan 2006], także w odmianie mandaryńskiej [Huang Shuan-Fan 1982]. Kauzatywność była także obserwowana w wielu innych językach świata z obszaru Pacyfiku, jak również w rdzennych językach kontynentu australijskiego [Goddard, Wierzbicka 1994, Goddard 1998].

T. Olszewska przedstawiła etapy rozwoju badań nad kauzatywnością. Podobnie Shibatani [1976] ukazał poszczególne stadia badań nad zdaniem z czasownikami kauzatywnymi, zdaniem o znaczeniu kauzatywnym.

Jednym z zagadnień, które powracały i powracają w opracowaniach poświęconych wyrażeniom kauzatywnym jest budowa struktury semantyczno-składniowej implikowanej przez predykat kauzatywny. Stanowisko w tej kwestii z punktu widzenia filozofii zajął Zeno Vendler [1967], który opowiedział się za traktowaniem predykatu kauzatywnego jako przyłączającego dwa argumenty zdaniowe (*sentential arguments*) – argument zdarzeniowy przyczyny (*cause proposition*) P_c oraz argument zdarzeniowy skutku (*effect proposition*) P_e [Givón 1975: 60].

Szczególne zainteresowanie tą kategorią datuje się od czasu rozwoju teorii transformacyjno-generatywnej. „Przegląd analiz konstrukcji kauzatywnych to zarazem odkrywanie współczesnej historii gramatyki transformacyjno-generatywnej” [Shibatani 1976: 3]. Jednym z pierwszych etapów badań nad kauzatywnością, podjętych przez generatywistów była próba ustalenia relacji między

czasownikami kauzatywnymi i niekauzatywnymi. Analizie poddano występujące przy owych czasownikach rzeczowniki. Zaowocowało to wypracowaniem dla obu typów czasowników odmiennych rodzajów struktur głębokich [Shibatani 1976: 4]. Na gruncie semantyki generatywnej były badane implikacje między zdaniami o znaczeniu kauzatywnym, np. *John opened the door* i niekauzatywnym *The door opened*. *The door is open*, a bliskoznacznymi konstrukcjami lub parafrazami analitycznymi (por. ang. *productive causatives*), np. *John caused the door to open*. „The underlying structure and the surface structure are mediated essentially by two types of transformations, Predicate Raising and Lexical Insertion” [Shibatani 1976: 5–6]. Na wczesnym etapie rozwoju tej teorii kauzatywność traktowano jako element ukryty pod powierzchnią wielu wyrażań językowych [Olszewska 1986: 7]. Model semantyki generatywnej wyjaśniał synonimiczność zdania z *causativum* werbalnym, np. *John opened the door* oraz zdania z konstrukcją kauzatywną (ang. *productive causative form*), np. *John caused the door to open* – tym, że oba te zdania wywodzą się z tej samej struktury głębokiej. Kolejne stopnie kondensacji zdania od wersji najbardziej analitycznej *John caused the door to become not closed* do *John opened the door* generatywiści tłumaczyli transformacją podniesienia predykatu oraz w ostatniej fazie wbudowaniem leksykalnym. Relacja między zdaniem fundowanym na predykanie kauzatywnym CAUSE a zdaniem z czasownikiem niekauzatywnym, określającym stan będący skutkiem kauzacji, por. *John opened the door* – *The door is open* również była brana pod uwagę w badaniach w ramach teorii generatywnych. Zdanie: *John opened the door* pociąga za sobą zdanie: *The door is open* [Shibatani 1976: 7]. Generatywiści opierali się na założeniu, że synonimiczność zdania z leksykalnie wyrażonym znaczeniem kauzatywnym, np. *John killed Harry* oraz zdaniem z analitycznie wyrażonym *causativum* *John caused Harry to die* wynika z tego, iż konstrukcje te mają wiele wspólnych cech semantycznych, a na poziomie abstrakcyjnym obu rodzajom konstrukcji odpowiada ten sam predykat „the common predicate at an abstract level” [Shibatani 1976: 7].

We wczesnej fazie rozwoju teorii generatywnej kauzatywność była ujmowana jako element derywacji określonych czasowników, por. *harden: hard* [Chomsky 1965, za: Olszewska 1986: 13]. Badanie kauzatywów leksykalnych wiązało się z ich zestawianiem z przymiotnikami, z którymi pozostawały w związku znaczeniowym (i formalnym); czasowniki *kill*, *die* analizowano w powiązaniu z przymiotnikiem *alive* (*not alive*), a czasownik *open* z przymiotnikiem *closed* (*not closed*). George Lakoff [1966, 1968] zauważył odmienną interpretację czasownika *to harden* ‘utwardzać’ w zależności od tego, czy odczytywano przymiotnik w parafrazie w stopniu wyższym *harder* czy równym *hard*. Zasada ta działała, według Lakoffa, tylko wówczas, gdy przymiotnik mógł wystąpić w stopniu równym lub wyższym (*hard* – *harder*), natomiast nie znajdowała zastosowania dla przymiotników występujących tylko w stopniu równym (*closed*) i odpowiadających im kauzatywów.

Autorka *Causativity as a Linguistic Phenomenon* wskazuje na fazę rozwoju teorii generatywnych, gdzie znaczenie kauzalne z poziomu derywacji zostało przesunięte do zbioru elementów tworzących znaczenia verbów. Znaczenie kauzatywne CAUSE było traktowane jako element budujący znaczenia predykatów złożonych, np. angielski czasownik *kill* był przez J. McCawleya [1968: 73] dekomponowany na składniki: CAUSE, BECOME, NOT, ALIVE [Olszewska 1986: 14]. Autorka monografii porównawczej zwróciła uwagę, że teoria leksykalnej dekompozycji verbów, zaproponowana przez J. McCawleya, zainicjowała ożywioną dyskusję na temat tego, czy kauzatywa mogą być derywowane ze złożonych struktur, czy też zostały stworzone na zasadzie procesów leksykalnych. „whether causative verbs should be derived from complex structures or lexically” [Olszewska 1986: 17]. Propozycję G. Lakoffa, by czasowniki kauzatywne wywodzić ze złożonych struktur, np. *Floyd melted the glass* < *Floyd caused the glass melt*, podał w wątpliwość Jerry A. Fodor w artykule *Three Reasons for Not Deriving 'Kill' from 'Cause to Die'* [Fodor 1970]. Wystąpienie tego autora M. Shibatani przedstawił wśród argumentów przeciwko semantyce generatywnej i nazwał „pierwszą usystematyzowaną argumentacją przeciw” analizie opartej o semantykę generatywną [Shibatani 1976: 14]. Autor tego polemicznego artykułu napisał:

Lexicalization is a transformation which purports to derive words from phrases. But phrases are, ipso facto, syntactically complex objects in a way that words ipso facto are not. We might thus expect that phrases will exhibit distributional characteristics which differ from those even of words with which they are synonymous. That is, it is simply because they have internal syntactic structure that phrases can interact with syntactic rules in ways that can prove embarrassing for *lexicalization*. In the examples we have been investigating, the phrases offered as candidates for lexicalization permit of modifiers. The corresponding words resist some of these modifiers simply because they lack internal structures on which to hang them”. “In short, even where a phrase and a word are synonymous, the former will characteristically exhibit degrees of syntactic freedom unavailable to the latter; two verb sentences are, ipso facto, and independent of their meaning, different in their behavior from one verb sentences”. [Fodor 1970: 436–437]

J. A. Fodor przeciwstawił się tworzeniu prostej odpowiedniości kauzatywów zleksykalizowanych (jednoelementowych) i struktur złożonych; wskazał na odmiennosc w zakresie ograniczeń składniowych między formacjami powstałymi w procesie leksykalizacji (jednowyrazowymi) a bliskimi im znaczeniowo frazami. Opisał niejednoznaczność znaczeniową zdań ze złożonymi kauzatywami, np. *John caused Bill to get up at six* i *John got Bill up at six* [Shibatani 1976: 15].

Izabela Duraj-Nowosielska w odniesieniu do tematu swojej książki zauważyła, że „Przytaczane przez Fodora powody niewiele mają wspólnego z opozycją agentywności i kauzatywności – dotyczą raczej równoważności form leksykalnych i peryfrastycznych” [Duraj-Nowosielska 2007: 106]. W obrębie analiz generatywnych powstał artykuł Michaela B. Kaca, w którym autor podkreślił rolę adwerbiów jako modyfikatorów konstrukcji kauzatywnych [Kac 1972].

Na dwuznaczność zdań z podmiotami osobowymi przedstawionymi przez M. B. Kaca wraz z dodanymi modyfikatorami przysłówkowymi wskazała I. Duraj-Nowosielska. Zdanie *John almost killed Fred* dopuszcza różną interpretację – „jako (a) ‘John almost did something that caused Fred to become not alive’; (b) ‘John caused Fred to almost become not alive’; (c) ‘John caused Fred to become almost not alive’” [Duraj-Nowosielska 2007: 104]. Zgodnie z podstawową tezą swej książki (kontrastującej konstrukcje agentywne i kauzatywne) autorka monografii podkreśliła, że dwuznaczność w przykładach podanych przez Kaca nie dotyczy zdań z podmiotami nieosobowymi, por. *The bullet almost killed Fred*.

Dla tematu niniejszej pracy szczególnie ważny jest artykuł dotyczący czasowników rezultatywnych (*accomplishment verbs*), w których strukturze zdaniowej ujawniono przymiotnik będący wykładnikiem rezultatu [Green 1970, Dowty 1972: 63]. Przykładami zdań, które opisała Georgia Green, występujących na powierzchni jako struktury NP-Verb-NP-Adj, są: „*Jessie shot him dead. She painted the house red.*” (za: Dowty [1972]). Casus tego typu struktur opisanych przez G. Green, David R. Dowty scharakteryzował następująco:

In each case the main verb indicates the subject’s action which produced a change of state in the object, and the final adjective indicates the state which the object came to be in. – Główny czasownik wyraża działanie podmiotu, w wyniku którego następuje zmiana stanu obiektu określana przez przymiotnik [Dowty 1972: 63].

W 1969 r. zostały opublikowane badania uczonych radzieckich poświęcone konstrukcjom kauzatywnym (*KK*) [Nedjalkov, Silnickij 1969]. Za konstrukcje kauzatywne autorzy uznali wykładniki formalne zjawisk kauzalnych. Pomiędzy sytuacją kauzatywną a jej wykładnikami zachodzą semantyczne, syntaktyczne i morfologiczne mniej lub bardziej skomplikowane stosunki i reguły przekształcania. Uwzględniali takie komponenty konstrukcji kauzatywnych, jak mikrosytuacje, czyli sytuacje proste oraz niekauzatywny korelat odpowiedniej konstrukcji kauzatywnej. W tej najprostszej sytuacji autorzy wyróżnili przedmiot i stan czyli *de facto* odpowiedniki argumentu i predykatu, choć tej terminologii początkowo nie stosowali. Ilustracją dla językowego wyrażania mikrosytuacji uczynili zdania: *Słońce świeci. Kukulka kuka*. W opracowaniu swym ujęli przede wszystkim makrosytuacje, czyli sytuacje, w których zachodzą bardziej skomplikowane procesy i zjawiska. Zdania będące ilustracjami makrosytuacji ujmują bardzo zróżnicowane sytuacje i zjawiska. Zdanie nazywające sytuację kauzatywną może należeć do zbioru zdań będących odzwierciedleniem makrosytuacji, np. *Wróciliśmy, ponieważ zepsuła się pogoda* [Nedjalkov, Silnickij 1969: 5–6]. Autorzy przyjęli, że składnikami jednej makrosytuacji kauzatywnej są co najmniej dwie mikrosytuacje, powiązane między sobą stosunkiem kauzacji albo przyczyny. W omawianym artykule stosunek kauzacji i stosunek przyczynowo-skutkowy uważane były za synonimy. Stosunek kauzacji został uznany za

konstantę, za stałą (*k*), wokół której zorganizowane są pozostałe elementy informacji [Nedjalkov, Silnickij 1969: 6]. W makrosytuacji kauzatywnej jako pierwszy element wskazali autorzy agensa kauzatora, jako drugi – stan kauzujący (predykat), jako trzeci – pacjensa, zaś jako czwarty – stan powodowany. Przy braku realizacji na powierzchni wszystkich elementów składowych konstrukcji kauzatywnej autorzy zaproponowali wprowadzenie terminu konstrukcja eliptyczna. Pojawił się w tej sytuacji termin elipsa semantyczna. Mikrosytuację kauzującą autorzy nazywali antecedensem (poprzednikiem), a mikrosytuację powodowaną – konsekwensem (następnikiem). W badaniach swych zaznaczyli zależność – przyczyna – poprzednik oraz skutek – następnik. *Zepsuła się pogoda, więc wróciliśmy*, gdzie antecedens to *pogoda*, a konsekwens – *wróciliśmy*. Za element istotniejszy z punktu widzenia całej konstrukcji kauzatywnej autorzy uznali stan powodowany, czyli rezultat kauzacji. Zauważyli, że najbardziej interesujący z punktu widzenia zarówno nadawcy, jak i odbiorcy jest właśnie rezultat kauzacji. Według autorów, przyczyna, stan powodujący, może, ale nie musi być wyrażany na poziomie języka, por. *On zmusił przeciwnika do poddania się – Jego ruch zmusił przeciwnika do poddania się*. W obu podanych zdaniach czasownik realizuje swoją walencję. Uchwycenie środka kauzacji może wymagać uwzględnienia nawet szerokiego kontekstu. Konstrukcje kauzatywne mogą się dzielić wg kilku kryteriów. Po pierwsze, według sposobu wyrażania samej kauzacji. Autorzy wydzielili tutaj typ kauzacji suprasegmentalnej, dla której znaczenie kauzalne wyrażane jest przez całą tę konstrukcję, a nie przez jakieś poszczególne wykładniki. Taka konstrukcja ma charakter peryferyjny wobec innych konstrukcji kauzatywnych. O związku przyczynowym dowiadujemy się, wg badaczy, z zestawienia wyrazów, np. *Wróciliśmy: zaczął padać deszcz*. Za inny rodzaj konstrukcji kauzatywnej badacze uznali taki, w którym formalnym wykładnikiem kauzacji jest **łącznik kauzatywny**. Łącznik ów spaja elementy na poziomie gramatycznym, czemu odpowiada łączenie na poziomie semantycznym, referencyjnym dwu różnych sytuacji. Klasyfikacja łączników jest oparta na dwu cechach. Czynnikiem odróżniającym badacze uczynili część mowy, w jakiej bywa wyrażany dany łącznik. Na podstawie typologii z uwagi na część mowy wyodrębnili kauzatywy morfologiczne. Niezależnie od części mowy, każdy z łączników może występować jako **przyczynowy** bądź **skutkowy** – ten drugi podział nakłada się na podział pierwszy. Badacze wyróżnili łączniki oznajmujące, które mają charakter rzeczownikowy lub czasownikowy, a także łączniki służebne, do których przypisali spójniki i wyrażenia przyimkowe. Ze względu na część mowy, w postaci której występują, łączniki zostały podzielone na oznajmujące gdy są czasownikami, np. *zmusić – Zmusiłem go do odejścia, doprowadzić* albo rzeczownikami, np. *bezczelność – Twoja bezczelność zmusiła go do odejścia*. Także ze względu na część mowy wyróżniono łączniki pomocnicze, które mogą być spójnikami, np. *ponieważ* lub wyrażeniami przyimkowymi, np. *z powodu, przez nieuwagę*. Podział o podstawie semantycznej, który